

УДК 347.9

Дяченко Сергій Вікторович –

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Навчально-Науковий Інститут права
Університету Державної Фіскальної Служби України*

Serhii V. Diachenko –

*candidate of juridical sciences,
assistant professor of civil law and procedure department,
Education and Research Institute of Law,
University of the State Fiscal Service of Ukraine
(31 Universytetska Street, Irpin, 08200, Ukraine)*

Пушкарьова Тетяна Михайлівна –

*студентка IV курсу,
Навчально-Науковий Інститут права
Університету Державної Фіскальної Служби України*

Tetiana M. Pushkarova –

*4th year student,
Education and Research Institute of Law,
University of the State Fiscal Service of Ukraine
(31 Universytetska Street, Irpin, 08200, Ukraine)*

Принцип права на справедливий суд: елементи розгляду та практика Європейського суду з прав людини щодо України

У статті розглянуто принцип права на справедливий судовий розгляд, який охоплює ще досить широкий список стандартів. Європейський суд з прав людини неодноразово заявляв про особливо важливе місце, що займає в демократичному суспільстві право на справедливий судовий розгляд. На практиці Європейського Суду з прав людини було розглянуто справи, які були подані проти України, де зазначаються порушення принципу справедливості судового розгляду.

Ключові слова: *право на справедливий суд, рівність сторін, розумний строк, публічний характер, Європейський Суд, рішення, судова практика.*

В статье рассмотрены принцип права на справедливое судебное разбирательство, которое охватывает еще достаточно широкий список стандартов. Европейский суд по правам человека неоднократно заявлял об особо важное место, которое занимает в демократическом обществе право на справедливое судебное разбирательство. На практике Европейского Суда по правам человека было рассмотрено дела, которые были представлены против Украины, где указываются нарушения принципа справедливости судебного разбирательства.

Ключевые слова: *право на справедливый суд, равенство сторон, разумный срок, публичный характер, Европейский Суд, решения, судебная практика.*

S.V. Diachenko, T.M. Pushkarova Principle of the Right to a Fair Trial: Criteria and the Practice of the European Court of Human Rights for Ukraine

Due to the rapid development of social relations and the desire of the state to regulate social relations in the legal field, there are some gaps in the application of different rules of law. The article «The principle of the right to a fair trial: the elements of the hearing and the case law of the European Court of Human Rights in Ukraine» discusses the principle of the right to the fair trial, which covers a rather broad list of standards,

namely: the right to a public hearing, a fair hearing the term, equality of parties and the right to a reasoned court decision, the right to access to justice, the competitive nature of the court proceedings, the validity of the court proceedings, the rule of the law. The European Court of Human Rights has repeatedly argued for a particularly important place in the democratic society for the right to the fair trial. Statistics are analyzed and reported that numerous complaints to the European Court of Human Rights are related to a violation of Article six of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. This is also due to the fact that complaints of violations of other articles of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms often arise because justice did not meet the requirements of justice. In the case-law of the European Court of Human Rights, cases against Ukraine have been considered, alleging breach of the principle of fairness.

It is concluded that the right to the fair trial is one of the key ones, since without proper protection of this right all other rights of the person remain unprotected. Analyzing the case law of the European Court of Human Rights on Ukraine, we can conclude that the causes of human rights violations most often lie in the imperfect legislation of our country or in its practical application by state bodies and judicial authorities. In order to improve the decision-making process by national courts, it is necessary to reform the legislation and to implement it in practice, which will in the future avoid violations of Article six of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

Keywords: *right to a fair trial, equality of arms, reasonable time, public character, European Court of Justice, decision, case law.*

Постановка проблеми. Створення міжнародних механізмів гарантій основних прав і свобод людини є одним із найбільших досягнень світового співтовариства у ХХІ сторіччі. На початок 2019 року з'явилися рейтинг Європейського Суду з прав людини займає 3 місце, (після Росії і Румунії) за кількістю скарг. Право на справедливий суд – це право особи, закріплене у ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, що гарантує право на справедливий і публічний розгляд справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, при визначенні цивільних прав і обов'язків особи. На сьогодні відсутній єдиний підхід щодо структурних елементів права на справедливий суд, через що і виникає велика кількість заяв до Європейського Суду з прав людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі питанням правового обґрунтування принципу справедливого судочинства та ролі і значенню в цьому Європейського суду з прав людини присвячено роботи таких науковців, як Л. Богачова, Ф. Гаєк, С. Головатий, В. Кернз, Л. Ентін, П. Рабінович, М. Козюбра, Ю. Матвеева, Т. Назаренко, С. Погребняк, А. Приймак, А. Татам, Л. Ушакова, Л. Фуллер, Т. Хартлі та інші.

Невирішені раніше проблеми. Виходячи з дослідження даної теми, треба перш за все звернути увагу на невирішені раніше проблемні питання, які становлять порушення принципу

справедливого судового розгляду. А саме, полягає у недосконалому законодавстві нашої держави та в його практичному застосуванні державними органами та судовими інстанціями.

Метою статті є дослідження основних елементів справедливого судового розгляду та аналіз практики ЄСПЛ.

Для досягнення поставленої мети були використані такі методи: діалектичний як фундаментальний філософський метод під час дослідження структурних елементів принципу, порівняльно-правовий під час аналізу практики ЄСПЛ, статистичний під час вивчення та узагальнення матеріалів правозастосовної практики.

Виклад основного матеріалу. Права людини являють собою комплекс свобод і юридичних можливостей людини, що обумовлені фактом існування її в суспільстві, та одержали правове визначення і юридичне закріплення. Стаття 55 Конституції України закріпила положення, що «Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб» [1].

Правовою основою функціонування та діяльності ЄСПЛ є Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. Питання реалізації принципу справедливості судового розгляду справи є одним з найбільш

складних і дискусійних, що викликано цілою низкою причин.

«Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення» закріплено у пункті 1 статті 6 Конвенції про захист прав та основоположних свобод [2].

Ратифікація Україною Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а разом з нею – визнання юрисдикції Європейського суду з прав людини сприяли якісним змінам у механізмі реалізації вітчизняної судової влади. Так, стаття 2 Цивільного Процесуального Кодексу України закріплює, завдання та основні засади цивільного судочинства, серед яких зазначено: справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. [3].

На розгляді в Європейському суді з прав людини станом на кінець 2018 року перебувало понад 7200 скарг, відповідачем у яких зазначена Україна, які становлять 12,9% всієї завантаженості ЄСПЛ, що є наразі проблемою [4].

ЄСПЛ чітко поділяє питання справедливості судового процесу і питання правильності чи хибності судового рішення. ЄСПЛ не вправі встановлювати, чи правильно було ухвалено рішення, однак вправі вирішити, чи був розгляд справи справедливим. Не зважаючи на важливість принципу справедливості судового розгляду, ЄСПЛ не напружував якихось формально визначених правил та критеріїв справедливості. В окремих рішеннях ЄСПЛ можна зустріти позицію, що «справедливий розгляд справи» включає в себе такі аспекти належного відправлення правосуддя, як право на доступ до правосуддя, рівність сторін, змагальний характер судового розгляду справи, обґрунтованість судового розгляду, верховенства права тощо [2].

Публічність розгляду справи та проголошення рішення є важливим елементом права на справедливий суд. У ст.6 Конвенції передбачається право кожної людини на те, що розгляд її справи буде відбуватися публічно. Публічний характер розгляду справи спрямований на захист особи від таємного, не підконтрольного суспільству відправлення правосуддя. З іншого боку, публічність є важливим інструментом, який сприяє зміцненню довіри до діяльності судової системи. Вимога публічності поширюється як на процес розгляду справи, так і на проголошення судового рішення.

У Рішенні у справі «Лучанінова проти України» (*Luchaninova v. Ukraine*) від 9 червня 2011 року, заява № 16347/02, що стосується скарги заявниці про те, що розгляд її справи не був публічним, Суд повторює, що проведення публічних судових засідань є основоположним принципом, закріпленим у пункті 1 статті 6 Конвенції. Проте право на публічний судовий розгляд підлягає обмеженням, викладеним у другому реченні пункту 1 статті 6 Конвенції.

Суд зазначив, що, хоча доступ громадськості до судового розгляду, про який йдеться, формально не був обмежений, обставини, за яких він відбувся, були очевидною перешкодою його публічності. По-перше, розгляд відбувся у диспансері з обмеженим доступом. По-друге, суд не дозволив іншим особам, окрім учасників провадження, залишитися в палаті, де відбувався розгляд, або входити до неї. По-третє, з матеріалів справи не вбачається існування загальнодоступної інформації про дату та місце засідання. Відповідно в цій справі мало місце порушення зазначеного положення у зв'язку з відсутністю публічного розгляду справи [5].

Наступним елементом права на справедливий суд згідно ст.6 Конвенції є право на розумний строк розгляду справи. ЄСПЛ не визначає жодних конкретних строків, які можна вважати розумними або нерозумними – це питання вирішується в кожній окремій справі з урахуванням усіх особливостей та обставин. За загальним правилом, розумний строк розраховується з моменту відкриття провадження у справі і завершується ухваленням остаточного рішення судом найвищої інстанції. Аналіз практики ЄСПЛ засвідчує, що при визначенні розумності строку розгляду справи

враховуються такі критерії, як важливість справи для заявника, складність справи, поведінка сторін, кількість стадій судочинства, особливості політичної або соціальної ситуації у державі тощо.

На початку 1999 року Яніна Зяя ініціювала цивільне провадження щодо встановлення сервітуту на сусідську ділянку з метою проїзду до своєї землі ділянки. За півтора роки вимоги позивачки було задоволено, проте сусіди подали апеляцію, після якої справу було направлено на новий розгляд. В ході цього провадження заявлялися численні клопотання, призначалися і проводилися експертизи, висновки яких також оскаржувалися, допитувалися експерти, проводилися огляди предмету спору.

Влітку 2005 року суд задовольнив позов, але за пів роки апеляція вдруге повернула справу на новий розгляд, в ході якого також проводилися експертизи, залучалися інші особи, проводилися огляди, допитувалися експерти.

У березні 2011 року позов Зяї про встановлення сервітуту було задоволено. Відповідачі втретє подали апеляцію, але цього разу вищий суд у 2012 році відхилив цю скаргу. Після цього позивачка поскаржилася до суду на надмірну тривалість її провадження, проте її скарги були відхилені судами.

Зяя поскаржилася до ЄСПЛ, стверджуючи, що судовий розгляд її справи не відповідав вимозі «розумного строку» в розумінні ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. ЄСПЛ погодився з позицією заявниці, що її провадження, в якому вона вимагала встановлення сервітуту, не стосувалося складних питань фактів і права, хоча й треба було отримати висновки експертів з різних галузей. Водночас, високі судді вважали, що процедура отримання експертних висновків не мала необхідної ефективності. Експерти працюють у контексті судового розгляду під наглядом судді, який залишається відповідальним за підготовку та швидке проведення провадження. Крім того, між слуханнями, які не були пов'язані з роботою експертів, неодноразово проходили періоди часу, що тривали до року [6].

За цих обставин суд не знайшов достатнього обґрунтування затримки у розгляді

справи заявниці та загальної тривалості розгляду справи у тринадцять років.

Принцип рівності перед судом є основою сучасної концепції справедливого правосуддя. Європейський суд з прав людини досить часто посилається на принцип рівності перед законом і судом у своїх рішеннях, при тому, що засади рівності і змагальності у судовому процесі виведені ним із принципу верховенства права, якому підпорядкована вся Конвенція, та є складовою права на справедливий суд, гарантованого статтею 6 Конвенції. Принцип рівності сторін у процесі – у розумінні «справедливого балансу» між сторонами – вимагає, щоб кожній стороні надавалася розумна можливість представити справу в таких умовах, які не ставлять цю сторону у суттєво невігідне становище відносно другої сторони. Принцип рівності був неодноразово застосований ЄСПЛ і у справах щодо України. Наприклад, у справі «Надточій проти України», рішення від 15 травня 2008 р.

Суд зауважує, що під час розгляду адміністративної справи щодо заявника, останній відбував покарання за вироком суду у місцях позбавлення волі та не брав участі в адміністративному провадженні, незважаючи на те, що відповідні національні державні органи знали про становище заявника та місце, де він відбував покарання. У своєму рішенні національний суд зазначив, що заявника було повідомлено про судові засідання, проте документів, які б підтверджували отримання заявником такого повідомлення, немає. Навпаки, як вбачається з матеріалів справи, зокрема з листа Департаменту з питань виконання покарань до Секретаріату Урядового уповноваженого, доказів отримання у належний час заявником судових повісток чи повідомлень щодо цього провадження немає. Суд вважає, що у провадженні, яке розглядається, важливі процесуальні гарантії були відсутні та, що ці процесуальні недоліки, у світлі обставин справи, були достатньо серйозними, щоб піддати сумніву справедливість провадження [7].

Принцип верховенства права – це основоположний принцип, що полягає в об'єднанні двох вимог: підпорядкування державних інституцій потребам захисту прав людини і пріоритетність цих прав перед усіма іншими цінностями, демократичної, соціальної

держави. Цей принцип обов'язково має виражати легітимну мету, імперативним засобом здійснення захисту прав є закон, який апріорі є основою для здійснення захисту прав від посягань, незалежно від обійманої посади. Судова практика є нині різноманітною і навіть інколи такою, що порушує основні принципи Конституції України, ЦПК України, практику ЄСПЛ. Проте є певні рішення суддів, які, на нашу думку, є зразковими, справедливими та такими, що відповідають п.1 ч.3 ст.2, ч.1 ст.2 ЦПК України [8]. Проаналізувавши критерії права на справедливий суд, дійшли висновку, що на сьогодні відсутній єдиний підхід щодо структурних елементів права на справедливий суд.

Проте, право на суд розкриває надзвичайно широке коло різноманітних категорій – воно стосується як інституційних та організаційних аспектів, так і особливостей здійснення окремих судових процедур. Своєрідним механізмом, який дозволяє розуміти, тлумачити та застосовувати Конвенцію є практика Європейського суду з прав людини, яку він викладає у своїх рішеннях [9].

Гнучкість положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, обумовлена динамічною практикою ЄСПЛ, яка постійно розвивається і трансформується під впливом новітніх правовідносин та наукової думки, дає змогу виявити диспропорції в національному законодавстві та вжити заходів до їх усунення.

Безпосередньо рішення Європейського суду слугують тим фактором, що змушує по-іншому подивитися на ефективність існуючих у державі правозахисних механізмів, організацію судової влади, а також вказує на прогалини у правовій системі держави, через які порушене право особи не знаходить належного захисту в рамках національного правосуддя.

Практика Європейського суду щодо України стосовно гарантій, закріплених у пункті 1 статті 6, знайшла своє відображення у справах, які стосуються права доступу до суду та справедливого судового розгляду. Так, у справі «Трегубенко проти України» заявник скаржився, що остаточне і обов'язкове судове рішення, винесене на його користь, було скасовано в порядку нагляду, а також що судове провадження в його справі було несправедливим.

Крім того, заявник скаржився, що йому було відмовлено у доступі до суду для визначення його цивільних прав [10].

Слід зазначити, що на час розгляду цієї справи глава 42 Цивільного процесуального кодексу України передбачала можливість перегляду остаточних і обов'язкових рішень суду в порядку нагляду. Розглянувши обставини цієї справи, Європейський Суд зауважив, що, дозволяючи внесення протесту згідно з цим правилом, Верховний Суд України звів нанівець увесь судовий розгляд, що завершився прийняттям остаточного та обов'язкового рішення, і тому порушив принцип *res judicata* щодо рішення, яке, крім того, вже було частково виконано.

У своїй практиці Європейський Суд дотримується тієї думки, що це питання має розглядатися з урахуванням принципу юридичної визначеності, а не просто як втручання з боку виконавчої влади. Тому у вказаній справі Європейський Суд дійшов висновку, що, застосовувавши процедуру нагляду з метою скасування судового рішення, винесеного на користь заявника, Пленум Верховного Суду України порушив принцип юридичної визначеності та право заявника на доступ до суду, гарантоване пунктом 1 статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [9].

Так, 17 жовтня 2019 року у справі «Полях та інші проти України» (заяви № 58812/15, 53217/16, 59099/16, 23231/18 та 47749/18), які стосувалися звільнення п'ятох державних службовців відповідно до Закону України «Про очищення влади» (люстрацію) 2014 року» Європейський суд з прав людини одноголосно встановив: порушення пункту 1 статті 6, а саме право на справедливий суд Європейської конвенції з прав людини у зв'язку з занадто тривалим розглядом справ трьох перших заявників на національному рівні, та порушення статті 8 право на повагу до приватного життя Конвенції щодо усіх п'яти заявників. Суд зазначив, що право трьох заявників на справедливий суд протягом розумного строку було порушено, оскільки судові процедури щодо їх звільнення вже тривають більше чотирьох з половиною років і досі не завершені. ЄСПЛ постановив, що всім заявникам повинні бути

виплачені грошові компенсації у сумі 6500 євро першому заявникові і 5300 євро іншим [11].

Підсумовуючи все вище наведене, можна зробити висновок, що право на справедливий суд є одним з ключових, оскільки без належного забезпечення цього права всі інші права особи залишаються незахищеними. Право на справедливий суд – гарантує право на справедливий і публічний розгляд справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, при визначенні цивільних прав і обов'язків особи. Основними є публічність, розумність строків та рівність сторін. Ключовими принципами статті 6 Конвенції про захист прав та основоположних свобод є верховенство права та належне здійснення правосуддя, які також є основоположними елементами права на справедливий суд. Перспективою подальших досліджень є аналіз інших визначених

попередньо елементів права на справедливий суд. Аналізуючи практику Європейського суду з прав людини щодо України можна зробити висновок, що причини порушення прав людини частіше за все полягають у недосконалому законодавстві нашої держави або в його практичному застосуванні державними органами та судовими інстанціями. Враховуючи практичні кроки України на шляху до утвердження верховенства права та останні позитивні тенденції в українському правовому полі, можна сподіватись, що застосування положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Суду з прав людини національними органами та судовими інстанціями дозволять у майбутньому уникати констатації Європейським судом порушення Україною положень Конвенції.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. №254к/96-ВР. *Відомості Верховної ради*. 1996. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>. (дата звернення 04.12.2019 р.)
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 № 475/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення 04.12.2019 р.)
3. Цивільний Процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV. *Відомості Верховної ради*. 2004. №16 Ст. 1088.
4. Європейська Правда міжнародна безпека та євроінтеграція України. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2019/01/24/7091973> (дата звернення 04.12.2019 р.)
5. Справа «Лучанінова проти України» (Заява № 16347/02). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_788 (дата звернення 04.12.2019 р.)
6. Зая проти Польщі (заява № 45751/10). URL: <https://www.echr.com.ua/> (дата звернення 04.12.2019 р.)
7. Принцип рівності у практиці Європейського Суду з прав людини. URL: https://ukrainepravo.com/international_law/european_court_of_human_righ (дата звернення 04.12.2019 р.)
8. Сидорчук В.О., Дяченко С.В Верховенство права: науковий погляд, наукове закріплення, судова практика. *Юридичний бюлетень*. Херсон. 2018. Випуск 6.2018. С. 71 – 77.
9. Право на справедливий суд: практика Європейського Суду з прав людини щодо України. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_7474 (дата звернення 04.12.2019 р.)
10. Трегубенко проти України (заява N 61333/00). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_355 (дата звернення 04.12.2019 р.)
11. Case of Polyakh and others v. Ukraine. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:\[%22document%22\],\[%22itemid%22:\[%22001-196607%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:[%22document%22],[%22itemid%22:[%22001-196607%22]}) (дата звернення 04.12.2019 р.)

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 r. №254k/96-VR. *Vidomosti Verkhovnoi Rady*. 1996. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>. (data zvernennia 04.12.2019 r.)

2. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod vid 04.11.1950 № 475/97-VR. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (data zvernennia 04.12.2019 r.)
3. Tsyvilnyi Protseualnyi kodeks Ukrainy vid 18.03.2004 № 1618-IV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady*. 2004. №16 St. 1088.
4. Yevropeiska Pravda mizhnarodna bezpeka ta yevrointehratsiia Ukrainy. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2019/01/24/7091973> (data zvernennia 04.12.2019 r.)
5. Sprava “Luchaninova proty Ukrainy” (Zaiava № 16347/02). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_788 (data zvernennia 04.12.2019 r.)
6. Ziaia proty Polshchi (zaiava № 45751/10). URL: <https://www.echr.com.ua/> (data zvernennia 04.12.2019 r.)
7. Pryntsyp rivnosti u praktytsi Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny. URL: https://ukrainepravo.com/international_law/european_court_of_human_righ (data zvernennia 04.12.2019 r.)
8. Sydoruk V.O., Diachenko S.V Verkhovenstvo prava: naukovyi pohliad, naukove zakriplennia, sudova praktyka. *Yurydychnyi biuleten*. Kherson. 2018. Vypusk 6.2018. S. 71 – 77.
9. Pravo na spravedyvnyi sud: praktyka Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny shchodo Ukrainy. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_7474 (data zvernennia 04.12.2019 r.)
10. Trehubenko proty Ukrainy (zaiava N 61333/00). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_355 (data zvernennia 04.12.2019 r.)
11. Case of Polyakh and others v. Ukraine. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22tabview%22:%5B%22document%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-196607%22%5D%7D> (data zvernennia 04.12.2019 r.)